

A klasszika-filologia mai állása Magyarországon.¹

A magyar klasszika-filologia mai fázisát egy elméleti vita vezeti be.² Kiderült azóta, hogy az akkor bizonyos éllel egymás ellen harcoló irányok jól megférnek egymás mellett, nehéz is őket külön tartani, és protagonistáik sokszor és a legjobb eredménnyel harcolnak a „másik“ mezőnyökben is. Sőt: *Alföldi* vagy *Kerényi* legsikerültebb dolgai éppen azok, amelyek többé-kevésbé mind a három célt egyszerre szolgálják; *Husztiban* együtt van a klasszikus szöveginterpretátor, fordító és humanista; *Moravcsik*, a byzantinológus egyszer-smind papyrologus is és i. t. Ilyen mezőnyt, mégis, — anélkül, hogy bármelyiküket értékelnök vagy kritizálnók, — hármat kell megkülönböztetnünk: a régi klasszika-filológiai mellett, amely a nyelv közvetítésével kifejezett antik hagyományra szorítkozva, a szövegismeretet hirdeti tudományunk

¹ A „klasszika-filologia“ neve — tudjuk — sokszor kifogásolt megjelölése ama tudósok tárgykörének, akik nálunk a görög-római ókort vallják eredeti vagy sajátlagos kutatási területöknek és akikről beszámolni kívánunk. Mégis egyéb (szintén támadható) megjelölésekkel szemben: itt, ahol nem tudományunk mibenlétét akarjuk definiálni, csak olyan szóra volt szükségünk, amely alkalmas legyen a kitöltendő keret képzetét felkelteni, jobbnak láttuk ragaszkodni ehhez a kopottságában hajlékonyabb megjelöléshez. Különbben mindazt, amit sajátos magyar viszonyainkhoz képest rajzunk hűsége érdekében fel kellett ölelnünk, — amúgyis tudományunk egyik megnevezése vagy definíciója sem fedhetné hiánytalanul.

² L. *Marót*, A klasszika-filologia válsága, Széphalom 1928, 37—44, majd: A mi ideáljaink, Egyet. Phil. Közl. (E Ph K) 1930, 199 kk.; *Kerényi*, Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok. E Ph K 1930, 20 kk. és u. o. 202 kk.; *Moravcsik*, Neonacionalizmus — nemzeti tudomány, Napkelet 1928, 850 kk., de főleg: Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok, Széphalom Könyvtár 1930; *Hornyánszky*, Görög Társadalomrajz, Acta Univ. Szeged 1931, 5 kk. — A vitán kívül v. ö. a dologhoz: *Förster*, A Magyar Tudományos Akadémia (= MTA) és a klasszikus ókor... 1883-ig, 1927; *Vári*, Klasszika-filológiánk, MTA Értekezések XXIV, 1927; *Huszt*, (a Magyar Z. szerkesztette) A magyar tudománypolitika alapvetésében 1927, 101—103; *Gyomlay*, 1926—27. évi rektori székfoglaló beszéde, Pécs 1928.

elengedhetetlen alapjának, a magyar célkitűzésű és a *transcendens*nek nevezhető óorkutatási mezőket. Meg kell különböztetnünk, mert a csoportok szerinti³ haladás nemcsak formai könnyítést jelent, hanem annyiban a rövideséget is szolgálja, amennyiben ezzel a renddel protagonistákat úgy mutatgatunk be, hogy jellemzéseik egyszersmind kereteket képezzenek, amelyek közt egy-egy pusztán megemlíthető név is valamit már mondani képes. A rövideséget viszont ama meglepő gazdagság is javalja, amellyel nálunk — igen közepes kezdet és lassan erjedő stagnálás után, — a klasszika-filologia csodálatosképen épp a mai nehéz korban virágzott fel.⁴ Felvirágzott annyira, hogy nemcsak a teljességre-törekvésről kellett lemondanunk, hanem ama külsőséges és igazságtalan korlátozásba is belekényszerültünk, amely csak az élő kutatókra engedte kiterjedni figyelmünket. Holott nem egy régi halottunk még „él” és irányt szab.

1.

A klasszika-filologia klasszikusan „filológiai” iránya — ismeretes — az „újjáteremtő megértés” filológiai alaptevékenységét elsősorban a ránkmaradt szövegek története, megállapítása (rekonstruálása), interpretálása és fordítása által gyakorolja. Mint ideálokat törekszik a görög-római kultúrákat megérteni és értékelni, ezen az úton formál történelmi képeket az antik életről; állandóan új és új képeket, mert hiszen a már elintézettnek látszó megoldások is még mindig újra és újra átértékelendők.

(A.) Ezért az irányért az élen, elméletben is, *Förster* Aurél harcol,⁵ *Diels*, *Vahlen*, *Wilamowitz* és a magyar *Thewrewk* tanítványa, akit — kezdeti metrikai⁶ és késői (görög) törté-

³ Mindenesetre: 1942 közepe körül az egyetemünkön tanított klassz.-filologia feltűnő határozottsággal volt ezekre a csoportokra elosztva. Kolozsvárt a katexochen filológiai, Budapesten a nemzeti vonatkozású, Szegeden a *transcendens* filologusok vezettek. A kevésbé markáns debreceni egyetem annyiban — formailag legalább — szintén Budapesthez csatlakozott, hogy görög-latin philológiai szemináriumma 1935-ben disszertációinak új sorozatát „A magyarság kapcsolatai a görög-római művelődéssel” címen indította meg.

⁴ 15 év előtt az optimizmust (jellemzően) még a „nem szabad elesüggednünk” jelszava jelentette! (*Huszt*, A magyar tudomány-politika alapvetése, 1927, 102. l.).

⁵ L. *Wilamowitz*—*Moellendorff* Ulrik báró emlékezete, MTA 1933, kül. 11 kk. és A filologia fogalma MTA, Érték. I. o. 1940 stb.

⁶ *Moravek* Endre bibliográfiája (1930) sajnos csak az 1901—1925-i évekre terjed.

nelmi⁷ érdeklődésétől eltekintve — elsősorban szövegkritikai és megértési problémák foglalkoztattak. Elismert szövegkiadásában⁸ és szövegkritikai parergáiban⁹ mindemellett óvakodik a formális és a tárgyi filológia elszakításától és (mindig Wilamowitz universalismusának szellemében) mint osztatlan egészet akarja a mult életet feltámasztani. A görög szellemiség termékeiből főleg a filozofiaiak érdeklik.¹⁰ Tanítványai közül Papp János platonikus, Visy József főleg retorikai kérdéseket tárgyaltak.

Szövegkritikusi irányához legközelebb áll — jóllehet kétségtelenül az (1940-ben) elhunyt Vári Rezső tanítványa, — Korzenszky Eleonóra, aki „e codice Laurentiano LXXV, 6“ egy Leges Poenales Militares c. görög traktatust adott ki,¹¹ míg a Vári-alapította Sylloge Tacticorum Graecorum c. kiadvány-sorozatban mesterével együtt Onasander-t készítette el.¹²

(B) Förster másik oldala felől áll von Arnim tanítványa, Ivánka Endre, akit különösen a platonizmus (újplatonizmus) és aristotelizmus polarizmusának az európai szellem életére gyakorolt hatásai foglalkoztatnak. Gondolatait és célkitűzéseit 1930 óta számos külföldi és hazai folyóiratban¹³ mutatta be. De jóllehet a görögkeleti (byzanci, orosz) és a nyugati szellemi élet, sőt a cartesianizmus és kantianizmus közti tensió is, végeredményben csakugyan az említett antik polaritástól van meghatározva és jóllehet szerzőnk e szálát szorosán fogja, bizonyos, hogy őt a (középkori byzanci stb.) theologiai korszakoknak természetszerűen a theologia útjain

⁷ V. ö. Thales és Apollodoros, Akad. Értes. 1920. Semináriumból került ki Szádeczky K. Samu értekezése: Attelepítések és eltelepedések a görögök történelmében 362-ig Kr. e., Kolozsvár, 1941

⁸ Aristoteles, De anima libri III Bpest 1912 (magyar fordítással is) és De sensu et de memoria libri MTA, 1942.

⁹ Symbolae criticae, EPhK, 1906; Textkritische Betrachtungen zur Aristotelischen Schrift de sensu, Hermes 1938, 459 kk., Empedocleum, u. o. 1939.

¹⁰ Az aristotelesi ú. n. Parva Naturalia szerkezete és keletkezése, MTA Ért. 1932; Herakleitos kozmológiája, u. o. 1921, — Görög auctorokból c. cikksorozatában irodalmi kérdések megoldására is törekedett (EPhK 1920-tól Solon, Homeros, Aischylos, Aristophanes-helyek interpretálása).

¹¹ EPhK 1930, 155 kk. és 213 kk.

¹² Onasandri Strategicus, 1935. V. ö. hozzá Korzenszky, Phil. Wochenschr. 1932, 1 kk.

¹³ Legszerencsésebben talán az Aristotelismus und Platonismus im theologischen Denken, Westliche und östliche Theologie c. írásában, Scholastik 1939, 373 kk.

járó magyarázatai elfelé sodorják a most tárgyalt katexochen filologiai területtől.¹⁴ Szorosabban ezt, az auctorhoz tapadó, a filológiát — Wilamowitz-cal — interpretációnak tekintő irányzatot képviseli *Módi Mihály*, aki a *Pecz Vilmos* hatására és szellemében végzett trópusfeldolgozások után (Bakchylides, homerosi hymnusok, Batrachomyomachia, Hesiodos stb.) — főleg alexandriai költőket propagáló dolgozatokat, fordításokat, magyarázatokat,¹⁵ tankönyveket adott; és képviselik másfelől a már *Kerényi*¹⁶ olasz beszámolójában említett latinistáink: *Mészáros Ede*,¹⁷ *Jirka (Györkösy) Alajos*¹⁸ is, míg az ugyancsak említett *Révay József* és *Balogh József* azóta a filologia terén inkább csak mint fordítók jeleskedtek;¹⁹ bár azonfelül előbbi páratlanul tehetséges népszerűsítőnek, utóbbi épp olyan ritkaszerencés szerkesztőnek és kiadónak is bizonyult, aki főleg a Parthenon (vagyis a Klasszikus Műveltség Barátainak Egyesülete) kiadványainak kezdeményezésével és adminisztrálásával, nemkülönben számos külföldi előadás rendezésével szerzett érdemeket.

Rátérve (C) a klasszikusok mai „konjunkturáját“ nálunk is helyesen kiaknázó auctor-tolmacsolási jelenségekre: a *Parthenon* 1941-ben kezdeményezte vállalkozását s szép és jó kötetei sikerével máris túlhaladta a hasonló régebbi, de

¹⁴ Sokszor *Moravcsik* „nemzeti“ kutatásai (v. ö. 2. A), de sokszor egyenesen a történelem vagy a theologia felé; amint ez jól látszik a magyar középkor szellemi életére és a görög szertartás magyarországi jelentőségére vonatkozó vizsgálatainál. V. ö. pl. Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn (Or. Christ. Periodica 1942); stb.

¹⁵ Herondas élete és művei, Győr 1927; Kallimachos első hymnusa; Kleantes stoikus imája; Bion bukolikus költeményei; Pseudo-Moschos Bion siratása, u. o. 1930; v. ö. még Kallimachos első himnuszának kelte, u. o. 1935; Horatius és az alexandriai kori görög költők, 1935 is. — Jelentősebb alkotása nyilván a *Vértessy Jenő* fordításához írt magyarázatai (A görög bukolikusok, 2 köt. MTA, 1939—40).

¹⁶ La filologia Latina nell' Ungheria del dopoguerra, Gli Studi Romani nel Mondo III, 1935, 7 k. 1.

¹⁷ Azóta főleg a horatiusi satira sermojának vulgáris elemeivel (I. A horatiusi satira sermoja, Pécs 1932), Vergilius eschatológiájával (I. EPhK 1936, 268 kk. és 1941, 1 kk.) és Juvenalisszal foglalkozott (vö. EPhK 1937, 219 kk.).

¹⁸ V. ö. lentebb.

¹⁹ *Révay*tól Apuleius Arany szamarának régebben készült kitűnő fordítása újra („A regényírás mesterei“ c. vállalatban), *Balogh*tól Szent Ágoston Vallomásai a Parthenon kétnyelvű klasszikusai közt jelent meg (I. lent 22. j.).

vagy kevésbé mozgékony²⁰ vagy rövidebb lélekzetű²¹ próbálkozásokat. Az új vállalat egyébként bilinguis sorozata mellett (görög és római írók kiadásai, bevezetés, magyar fordítás és magyarázó jegyzetek kíséretében),²² — Parthenon Tanulmányok címen — kiad essayszerű dolgozatokat is a görög és római művelődés egyes ágaiból, elemeiből, ezeknek modern kapcsolatairól és vonatkozásairól.²³

De a Parthenon-kötetek példátlan népszerűsödését nyilván nem pusztán a szervezés, hanem elsősorban a szerencsés adottságoknak ama kedvezése is okozta, amelyet csak a közhangulat és a tehetségek megfelelő találkozásai jelenthetnek. Képzett és szerencsés fordítóink tömegéből²⁴ mint a legtevé-

²⁰ A MTA 1883-ban megalakított klasszika-filológiai bizottsága 1885-ben kezdte meg „Görög és latin Remekírók“ c. bilinguis sorozatát, sőt valójában már 1833-tól adott ki „eredeti textus“-sal magyar fordításokat. Ez a sorozat most is él s benne bilinguis vagy csak magyar szövegű klasszikusok mindmáig megjelennek. — A MTA újabban (1930) létesült Filozófiai Bizottságától alapított Filozófiai Könyvtár *Halasy Nagy József* fordításában, bevezetésével és magyarázataival Aristoteles *Metafiziká-ját* (1936) adta ki.

²¹ A *Kerényitől* 1935-ben megindított kétnyelvű „aranykönyvecskék“ sorozata, az *Officina* kiadásában, eddig Herakleitos *Muzsáit* (*Kövendi Dénes*, 1936); Horatius válogatott költeményeinek (1935, 1940) és Vergilius *Eclogáinak* (1938) régi és új magyar fordításait (*Trencsényi—Waldapfel Imre* összeállításában); 2 kötet *homerosi himnuszt* (*Devecseri Gábor*, 1939 és 1941); *Catullus összes költeményeit* (*Devecseri*, 1938, 1942); *Kallimachos himnuszeit* (*Devecseri*, 1942); *Epiktetos kézikönyvecskéjét* (*Sárosi Gy.*, 1942); *Ovidius Amores-et* (*Karinthy Gábor*, 1943) adta; tőnyire *Kerényi K.* bevezetéseivel. Csak magyar fordításban (*Officina Ktár*) jelent meg *Platon, A lakoma* (*Telegdi Zs.*, 1941) és *Plutarchos, Caesar élete* (*Sárosi Gy.*, 1943).

²² Eddig megjelent kötetek: *Sophokles, Oidipus király és Oidipus Kolonosban* (ford. és bev. *Babits Mihály*); *Plautus, A hetvenkedő katona és Három ezüst* (= *Miles, Gloriosus és Trinummus*, ford. *Devecseri G.*, bev. *Husztai József*); *Aristoteles, Nikomachosi Ethika I—II*, (ford. *Szabó Miklós*, aki régebben *Aristoteles Politika-ját* is lefordította); *A papiruszok világából* (*Moravcsik Gy.*) 1942; *Szent Agoston Vallomásai I.* (a II. k. sajtó a., ford. *Balogh József*, 1943).

²³ Eddig megjelentek: *Halasy Nagy J.*, A politikai tudomány kezdetei; *Révay J.*, Ókori író — mai olvasó; *Borzsák I.*, A latin nyelv szelleme; *Szabó A.*, Perikles kora; *Kardos T.*, A magyarság antik hagyományai (mind 1942-ben).

²⁴ Mint filologus is említést érdemel a kitűnő literary gentleman: *Balogh Károly*, *Martialis fordítója* (1937), aki *Antik bronztűkör* címen (1940) ókori Baedekert adott a császárkori Róma életében eligazodni akaró, művelt közönségnek. V. ö. *Martialis és a régi Róma topográfiája*, *EPhK* 1940, 138 kk. is.

kenyebbeket név szerint is ki kell emelnünk *Csengery* Jánost, a kiváló veteránt, aki még az utóbbi években is teljes *Horatiust*, *Vergilius Aeneisét*, *Martialist* és főleg görög remekeket adományozott nemzetének (a 3 nagy tragikus 33 drámája után *Herondast*, *Homerost*, *Pindarost*);²⁵ és ki kell emelnünk még a pályája kezdetén már hasonló munkabírásúnak ígérkező *Devecseri* Gábort is.²⁶ Fordítóinknál egyébként a nemzetnevelő és a gyönyörködtető szándék általában erősebb szokott lenni az interpretálónál és így itt a lista folytatásától annál inkább eltekinthettünk.

(D) Ezzel a gazdagsággal szemben viszont — bevalljuk — máig sincs korszerű görög és latin tudományos szótárunk,²⁷ elhanyagolt területünk a tudományos auctormagyarítás,²⁸ hiányzik egy-egy, a teljes görög és római irodalmat felölelő magyar történeti összefoglalásunk;²⁹ igen szerény csak a nyelvészeti,³⁰ ókori történelmi³¹ és a klasszika-archeologiai³²

²⁵ V. ö. EPhK 1941, 318 kk. *Hesiodos-a* (*Theogonia*, *Erga*, *Aspis*) kiadásra készen áll a *Parthenon*-nál.

²⁶ Költői munkássága túlmegy az *Officina* és a *Parthenon* könyvei közt említettek. Filologiai munkáiból A művészi tudatosság *Kallimachos* költészetében c. könyveeskéjét (*Magyar-Görög-Tanulmányok* 15. sz., 1941) említjük.

²⁷ Bár még publikálatlan eredményekkel, *Huszt* József vezetése alatt folyik a magyarországi középkori latinság szókincsének összegyűjtése. (Emnek mintegy mellékterméke: *Fludorovics* Jolán összefoglalása A magyar nyelv latin jövevényszavai, A M. Nyelv-tudomány Kézikönyve, 1. köt. 12. füz. 1937). Másfelől *Györkössy* (*Jirka*) Alajos évek óta dolgozik egy magyar-latin szótár elkészítésén.

²⁸ Nyent próbált régebben *Kallós* E.: *Megjegyzések és excursusok Archilochoshez*, *Ért. MTA nyelv és szépt.* XXII, 1.

²⁹ Talán az ógörög irodalom történetének a *Dézsi-féle* Világ-irodalmi Lexikon-ban II, 782–790 megjelent vázlatát hasznosan lehetne kidolgozni. Egy római irodalomtörténetet évek óta *Huszt* József készít elő.

³⁰ V. ö. *Szidarovszky* János, A görög és latin nyelv hang-és alakтана, Bp. 1932–35 és újabban: A latin nyelvrokonság kérdése, EPhK 1939, 129–143; *Szemerényi* Oswald. Kísérletek a görög *μῦθος* megfejtésére, EPhK 1936. A hetita-kérdés története és mai problémái, u. o. 1942, 11 kk.; A latin névmási ragozás történetéhez, u. o. 337 kk.; Az idg. l, r, latin folytatása, Bpest, 1941.

³¹ A *Hóman-Székfü-Kerényi* szerkesztette Egyetemes Történelem első, ókori kötete csak kisebb részben magyar szerzők próbálkozása. A görög történelemre vonatkozó önálló, tudományos munka alig is jelent meg. A rómaiakra vonatkozólag ebbe a kategóriába sorozható: *Dombi* József, *Perusia* ókori története, Bpest, 1932; *Szász* Béla, *A Gracchusok és A római földkérdés története*,

hozadékunk, csak valamivel több a filozófia-történeti,³³ míg a vallástörténelmi irodalomból, amely ma nálunk talán a leg- gazdagabb, csupán kis rész sorozható a kutatásnak ebbe a csoportjába.³⁴ Az viszont bizonyos, hogy úttörő feladatokra alapítattva (1877-ben) és általában ennek a csoportnak szolgálva virul ma is a 67. évfolyamába lépett Egyetemes Philo- logiai Közlöny (Archivum Philologicum) s ezt az irányzatot szolgálják a Parthenon Közleményei (Évkönyvei), és a Juventus, nemcsak mint a jövő generációt előkészítő, kül- földön is elterjedt latin nyelvű ifjúsági lap, de bizonyos fokig, mint latin stilisztikai törekvéseink melegágya is.³⁵

Bpest, 1935; *Heinlein* L., Megjegyzések Sulla dictaturájához a római államrend fejlődése szempontjából EPhK 1939, 301—350 11. Egyébként l. még 7. j. és 2 (C) alatt.

³² *Hekler* Antalnak, az 1940-ben elhunyt ókori művészettörté- nészünknek *Láng* N. gondozásában most jelentek meg Válogatott Kisebb Dolgozatai (MTA, 1942) Utána ma kb. egyedüli klasszikus archaeologusunknak *Oroszlán* Zoltán maradt. Az ő újabb mun- kásságából megemlíthetjük: A Szépművészeti Múzeum (= Sz. M.) Antik Terrakotta Gyűjteménye, 1930; *Dobrovits* Aladárral együtt; Az egyiptomi gyűjtemény, 1939 (benne a hellenizmus egyiptomi alkotásai); A Sz. M. antik terrakotta gyűjteményének rhytonjai (Az Orsz. Magy. Sz. M. Évkönyvének VII. k. 1937); Tanagránk és társaik (nő-gyermek- és Pán-szobrocskák antik terrakotta- gyűjteményünkben; u. o. 1942, 111—178. 11.) stb.

³³ *Kövendi* Herakleitosa mellett különösen az Aristoteles- és még inkább a Platon-kutatásunk mondható élénknek. A szorosab- ban filozófiáit nem is említve: Aristoteleszel főleg fordítók, ú. m. *Halasy-Nagy* és *Szabó* Miklós; Platon-nal már többen: *Der- csényi* Móric (Platon Theaitetosa egynémely helyének kritikai magyarázata, EPhK 1930, 209 kk.; Exegetische Bemerkungen zu Platos Theaitet, Hermes 1935, 404—423; Nouvelles Remarques sur le Théétète de Platon, EPhK 1937 stb.), *Kövendi* D. (magvas tanul- mányai közül Platon anyagelmélete az EPhK 1931 és 1932. évfolya- maiban, egyebek az Athenaeumban és a *Kerényi*-féle Sziget II. és III. kötetében jöttek), *Dékány* István (Athenaeum 1928 és 1929; Parthenon, 1934), *K. Nagy* Dénes (Debreceni Szemle, 1940) és mások is foglalkoztak, míg *Brandenstein* Béla báró a maga Platon-könyvét (1941) egy megjelenés előtt álló teljes Platon- fordítás bevezetőjének szánta. Plotinosból — szemelvények (Filo- zófiai Könyvtár) után — teljes fordítást készít elő: *M.-né* *Techert* Margit. — Általános értékű gyarapodásunk volt újabban *Halasy- Nagy* J. könyve. Az antik filozófia, Danubia 1934, speciális jelen- tőségű *Prohászka* Lajos tanulmánya A platonista Cicero, MTA, 1942.

³⁴ Talán *Kallós* E., Görög-római vallástörténet és mitológia 1937³ és *Trencsényi-Waldapfel* Imre hasonló című műve; habár ezek pedagógiai célokkal is íródtak.

³⁵ A Bibliotheca Juventutis-ban jelent meg *Wagner* J. ügyes kis szótára: Dictionarium rerum recentissimarum seu moder- narum Hungarico-Latinum, 1937.

2.

Legtöbb kutatónk mégis, egy magyar-célú szintézis gondolatát tartva szeme előtt, a görög-romai kultúrákat a régi és új magyar művelődést hajtó, kinetikus energiáknak tekinti és ehhez képest elengedhetetlen alapul követeli az ógörög és latin filologia határainak a közép- és újkorra való kiterjesztését. E kutatócsoportnak elméletírója és alcsoportjainak kiemelkedője:

(A) *Moravcsik Gyula*,³⁶ a saját erejét a magyar-görög érintkezésekre összpontosította és ezeknek az érintkezéseknek két fázisát szokta megkülönböztetni: a honfoglalás előtti régebbi időket,³⁷ amikor a magyar föld, mint bizánci-szláv érdekszféra része érintkezett a görög világgal, és a honfoglalás utáni fázist, amikor a bizánci tudósítók a magyarsággal, mint a nyugati latin kultúrközösség legkeletibb tagjával mind sűrűbben foglalkoztak. Számos dolgozata, alig néhány mellékesebb kivételével, a magyar szempontból fontos bizánci történeti anyagot tárja fel és igyekszik azt megfelelő filológiai előkészítés útján a további kutatás számára értékesíteni. Ilyen részlettanulmányainak összefoglalását és eredményeit ma legjobban *Byzantinoturcica, I. Die byzantinischen Quellen der Gesichte der Türkvölker*, 1942. c. nagy munkája nyújtja,³⁸ amelyben a tőle hozott új anyagot, ennek teljes feldolgozását, az egyes forrásművek — eredet, egymáshoz való viszonyuk, forrásaik stb. szerint való — értékelését, a kézirati hagyomány teljes feltárását és minden kérdés irodalmát együtt lehet találni. A papiruszok világából c. bilinguis gyűjteménye (*Parthenon*, 1942), amelyhez terje-

³⁶ L. Napkelet, 1928, i. m.; Széphalom, 1930 i. m. és hozzá A görög és latin filologia magyar feladatai, EPhK 1933, 8 kk. Minden filologia és így a klasszika-filologia hungarológiai feladatvállalását is, már öelötte követelte *Zolnai Béla* (Magyarceélú filologia, *Minerva*, 1926), aki — messzebbmenve — azon az emlékezetes entretien-en, amelyet a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottsága 1936-ban Budapesten tartott, l. a *Vers un nouvel humanisme* c. kötetben, Paris 1937, 55—60. l.) az antikvitásszemlélet és felfogás koronként való változásainak a kényszerűségét is hangsúlyozta. (Teljesebb formában l. Az ókor-szemlélet változásai, *Szellem és Élet*, 1938, 5. szám).

³⁷ V. ö. *Aföldi*, A honfoglalás előtti Magyarország kutatásának mai helyzete, *Budapesti Szemle*, 1926, 589. sz. 344 kk. és lentebb (C) alatt.

³⁸ Az ΟΥΤΤΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ (Magyar-Görög Tanulmányok = MGT) 20. száma. (A II. kötet, 21. sz., előkészületben). E mű eredeti (rövidebb) magyar verziója — A magyar történetírás bizánci forrásai címen — 1934-ben jelent meg.

delemben is csak a Hunt—Edgar-féle Loeb-kötetek hasonlíthatók, mint a filologia egész területét felölelő tanári és tudományos érdeklődésének az igazolása, egyetemi előadásokból nőtt ki. Különben ugyanezt az átfogóbb érdeklődést igazolhatja még Intézetének sorozata: a Magyar-Görög Tanulmányok is, amely egyaránt tartalmaz ó- és közép- ill. újjörög filológiai anyagot; és ezt igazolhatják a tanítványai. Ezek közé nevezetesen épp úgy tartozik a byzantinologus Gyóni Mátyás,³⁹ mint az ógörög ethnographiai és ókori görög-barbár kapcsolatokkal foglalkozó Harmatta János⁴⁰ vagy a mindkét, sőt egyéb irányokban is tevékeny Balázs János,⁴¹ Gráf András⁴² és a többiek, míg az újjörög szerzők magyarázójaként Horváth Endre⁴³ áll a vezér oldalán.

(B) A hungarologusok második alcsoportja — az Abel Jenőtől tört és Hegedüs Istvántól is követett ösvényen — a magyarországi latinságot és humanizmust igyekszik rekonstruálni. Megint úgy, hogy Huszti József, a protagonista, az ókort sem hanyagolta el⁴⁴ és az iskolájában nevelődő fiatal generációt éppúgy ráfogta az ókori filológiai problémák

³⁹ Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében, MGT 7. sz. 1938.

⁴⁰ Forrástanulmányok Herodotosz Skythikájához, u. o. 14. sz. 1941. stb. Hasonló irányban dolgozott Rozsály Ferenc is, A hippokratesi népmesmeret szempontjai, u. o. 18. sz., 1941.

⁴¹ V. ö. A gaza iskola Thukydidesz tanulmányai, u. o. 11. sz., 1940; Az ἐγκύκλιος παιδεία és a szofisták, EPhK 1942, 129 kk.

⁴² MGT 2. sz.; Antik hatások a korai bizánci irodalom etnográfiai tudósításaiban, EPhK, 1933. Ethnographiai tanulmányai közül legújabb: Hippokrates és az amazonok, EPhK 1942, 178 kk. *Alföldinek* is tanítványa; v. ö. Diss. Pann I. 5 (Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, 1936); Pannonia politikai földrajzához, EPhK 1936, 3 kk. stb.

⁴³ MGT 3. és 12. sz.; Görög históriás ének Mihály vajdáról, EPhK 1935, 378 kk., stb.

⁴⁴ Menandrosra és Terentiusra, Horatiusra és Ovidiusra vonatkozó régebbi dolgozatai jórészt az EPhK-ben és Budapesti Szemlében (1911-től), antik (irodalom)történeti vonatkozásuak pedig a Társadalomtudományban és a Budapesti Szemlében jelentek meg. V. ö. még Orazio nella letteratura Ungherese, az Orazio nella letteratura mondiale, 1936, La letteratura dell'età Augustea negli studi Ungherese, a Quad. Aug., Studi Stran. XIV, 1938 c. kötetben. (A La fortuna di Tito Livio in Ungheria c. összefoglalása most van sajtó alatt.) — Lefordította Marcus Aurelius római császár elmékedéseit (in semet ipsum) Bp. 1923. Szerkesztője — *Moravcsikkal* és *Baloghgal* — a Parthenon bilinguis könyveinek. Tankönyvei is (Plautus, Plinius, Chrestomathia) az ókori vonalon hatnak.

művelésére is,⁴⁵ jóllehet a maga súlypontja nem oda, hanem a magyarországi késő-latin vonatkozásokra,⁴⁶ elsősorban Janus Pannonius személyének rekonstruálására esik⁴⁷ és mint iskolafőnek is ebben a humanista vonatkozásban volt legnagyobb hatása.⁴⁸ Őt vallja mesterének a máris nagy teljesítményekre visszatekintő Kardos Tibor, bár ez a termékeny kutató, úgy látszik — Horváth János ellenállhatatlan hatása alatt⁴⁹ — sokban inkább a magyar irodalomtörténet oldala felől áll;⁵⁰ őt a fiatal, de szépen induló ifj. Horváth János,⁵¹ és őt, mint humanista filologust, az a Juhász László is, aki mint szövegkritikus, a maga 1930-ban megindított, immár széles körökben ismert Bibliotheca Scriptorum Medii Recen-

⁴⁵ Impulzusokat és az EPhK-ben teret adott Szabó Árpádnak (v. ö. különösen Horatius és a hellenisztikus irodalomtudomány, EPhK 1935), aki Kerényitől és a frankfurtiaktól is tanult; Borzsák Istvánnak (v. ö. A latin nyelv szelleme, Parthenon 1942; Cicero-interpretációk, EPhK 1942, 188 kk.), aki Kerényitől is gyarapodott, Alföldinél is dolgozott (Diss. Pann. II, 6.; Ornamenta R-E, 35. félkötet, 1939, 1110–1122. 11.); Szemerényi Oswaldnak, akit mint nyelvészt már említettünk; (Polednik-)Péter Gyulának (A méhek szaporodásának antik irodalma EPhK 1936; Kyklops-típusok, u. o. 1941, 241–270. 11.) és i. t.

⁴⁶ L. például Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva Ktár, Pécs 1925; Andreas Pannonius, Itáliába vetődött magyar karthausi házfőnök egy codexéről, Magyar Könyvszemle, 1929, 137 k. és 1939, 97 kk.; és lent ifj. Horváth J. tanulmányát.

⁴⁷ Janusról eddig egy nagyobb monográfiát (Janus Pannonius, Pécs 1931) és különféle parergonokat publikált (Janus P. és Anjou René, Minerva, 1929; Humanista kézirati tanulmányok, Acta Univ. Szeged, 1934, stb.); gondozta, bevezetéssel és jegyzetekkel látta el Hegedüs István, Janus Pannonius költeményei címen összegyűjtött hagyatékát (MTA, 1938); stb.

⁴⁸ Értekezések a magyarországi latinság köréből c., 1939 óta szerkesztett sorozatában (kiadja a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem Latin Filológiai Intézete) eddig 6 szám jelent meg.

⁴⁹ A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931 és Az irodalmi műveltség megoszlása, Magyar humanizmus, 1935.

⁵⁰ Humanista irányú: A magyar humanizmus kezdetei, Pannonia 1935–36 (v. ö. Waldapfel Imre, Humanizmus és nemzeti irodalom, Irodalomt. 1933, 15 kk. hasonló irányulását is!); filológiai feladatot old meg: Callimachus Experiens Attila-jának stb. kiadása (Juhász Bibliotheca-jában), 1932; a klasszika-filológiára néz: A magyarság antik hagyományai, Parthenon, 1942; és i. t.

⁵¹ Colanus püspök és a Vita Attilae, 1941; Andreas Pannonius Canticae Canticoorum kommentárjának forrásai, EPhK 1942, 257 kk.

tisque Aevorum c. kiadvány-sorozatával,⁵² jóllehet messze esik tanára humanista működésének főirányától, mégis azt a legsikeresebben egészíti ki.

Vége, bár csak lazább szálakon fűzvék a klasszika-filológiából kinőtt magyar humanizmus-kutatáshoz, nem lehet általában magyar humanizmusról anélkül beszélni, hogy néhány külön- és önálló kutatóknak nevét is meg ne említsük. A főleg kezdeményező és meglátó *Thienemann Tivadar*⁵³ mellett az átfogó szellemű *Zolnai Béla* ismételten foglalkozott a magyar (főleg nyelvi) életben mutatkozó klasszikus hatásokkal⁵⁴ és modern stílfarmáknak ókori gyökereivel.⁵⁵ A jószemű *Koltay-Kastner Jenő* teljesen olasz oldalról jövő orientációt hozott a kutatásába.⁵⁶ A fáradhatatlan *Turóczi-Trostler József*⁵⁷ germanisztikai, a rendkívül sokoldalú *Gáldi László* pedig romanisztikai beállítottsággal⁵⁸ tudott a magyar művelt-

⁵² A sorozatnak a magyarokon kívül vannak olasz, angol, német, spanyol stb. munkatársai s eddig 30 számot tartalmaz, köztük olyan (XII—XVII. sz.) olasz írók latin-nyelvű munkáit, mint Antonio Bonfini (*Rerum Ungaricarum Decades* 4 kötet), Callimaco Experiente, T. Vesp. Strozzi, Giovanni de Ravenna, Naldo Naldi, Galeotto Marzio; és olyan magyarokét, mint Béla király „Anonymus” jegyzője, Oláh Miklós, Istvánffy Miklós, Szerémi György, Verancsics Antal. További kötetek előkészületben. Ez a kiadói munkásság, a humanista kutatás internacionális jellege vitte mindenesetre *Juhászt* 1934-ben az *Academia Humanistica*-nak vezetett egyesülés alapításának gondolatára is, bár ennek munkásságát a közbejött események gátolják. — Szerzőnek kisebb humanista és szövegkritikai érdekű, legtöbbször latinul írt értekezéseit itt mellőzhetjük.

⁵³ V. ö. A szabadgondolkodás első nyomai hazánkban, *Minerva*, 1922; *Kódexirodalmunk eredete*, u. o. 1923; *Mohács és Erasmus*, u. o. 1924; és lentebb (D).

⁵⁴ V. ö. *Magyar stílus* (Mi a magyar?, 1940) és *Szavak sorsa*, *Magyar gondolatformák* (Minerva, 1940).

⁵⁵ L. *Magyar Biedermeier*, é. n. 102 kk.

⁵⁶ Ilyen irányú tanulmányai a Pannonián kívül a *Minerva*, *EPhK* (főleg 1932 és 1933), *Győri Szemle* (1933) és a *La Rinascita* c. firenzei olasz (1939, nr. 5, 10—55 ll.) folyóiratokban jelentek meg. V. ö. még *Romanismo e Umanismo nella Cultura Ungherese*, Roma 1938. Ezekon kívül egy XVI. sz. névtelen római krónikájából lefordította *Cola di Rienzo* életét (Bp. 1942), akivel többször foglalkozott (v. ö. *Cola Rienzo és a magyar renaissance kezdetei*, *EPhK*, 1942 143 kk.).

⁵⁷ Jellemző újabb munkái: *Ének a barátságról*, 1937 (mint ennek továbbvitelét v. ö. *Marót*, *Amicitia*, *Acta Univ. Szeged*, 1939); *Keresztény Seneca*, *Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből*, *EPhK* 1937 és külön; stb.

⁵⁸ Főműve eddig: *Les mots d'origine néo-greque en roumain à l'époque des Phanariotes*, 1939 a *Moravcsik*-féle *MGT*-ban (9. sz.).

ség latin és görög elemeit kereső kutatásoknak is hasznára válni. Végül még *Várady* Imre hatalmas, a latin szellemiség útjait kutató összefoglalását sem hagyhatjuk említetlenül.⁵⁹

(C) Túl a hungarologia érdekszféráján, az egykorú római imperiumot is legszorosabban érdeklí: nagyvonalú Pannonia- és Dácia-kutatásunk. Főleg azért mindenesetre, mert kivételes tehetségű *Alföldi* Andrásunknak hazánk római multját illető vizsgálódásai a római birodalom egész, megfelelő korszakára olyan fényt vetnek, amelynél most mind a tudományos világ jobban-látni-tudni tanulgat.⁶⁰

Alföldi oeuvre-jének jelentőségét és kutatásának titkát legvilágosabban a szerencsésen adott és utánozhatatlan egyéni ötvözetének elemeiből, összetételének felbontása által pillant-hatjuk meg. Ő ugyanis mindenekelőtt valami sajátosan meg-elevenítő filológiai vénával a pénzekben, ezekben a történelmi szempontból előtte meglehetősen kiaknázatlan forrásokban rejlő utalásokat tudta újszerű történetírása számára kihasználni. Jellegzetesen értette, hogy kell a szövegek, feliratok és papyrusok anyagával szembesített numizmatikai anyagból a mult rekonstruálásához hiányzott történelmi aranyat kiszítálni.⁶¹ Keze alatt a jól megnézett és felértékelt pénzekből és érmekből közvetlen elevenséggel lépett elő a N. Konstantintól a VI. sz. közepéig terjedő idők római imperiumának az az új képe, melyet különös színnel a pogánynak maradt Róma senatori rendjének a keresztény császárság elleni reak-

⁵⁹ La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria, Roma, 1934.

⁶⁰ Hatásának mélységét legjobban talán a Cambridge Ancient History (CAH) XII. kötetének egyes, másoktól írt fejezetei (10. 12. 16.) illusztrálhatják.

⁶¹ V. ö. különösen Die Hauptereignisse der Jahre 253–261 n. Chr. im Orient, im Spiegel der Münzprägung (Berytus, IV., 1937) és Die römische Münzprägung und die historischen Ereignisse im Osten, zwischen 260 und 270 n. Chr. (u. o., V. 1938). A még eszközlendő történelmi kiaknázás inkább csak jelezve van: a Seiscia címen, e pénzverde anyagából kiadott alapvető fontosságú és teljes corpusnak szánt, hatalmas forrásrostálásaiban (I–II, IV–V. füz. 1931–1940, a M.Numizmatikai Társ. kiadása); számos, a Gallienus kora történetéhez a huszas évektől — német és angol folyóiratokban — közzétett numizmatikai tanulmányában (pl. Die tribunitia potestas des Kaisers Probus és Die Anerkennung der Mitregentschaft des Magnus Maximus, Blätter f. Münzfreunde LVIII, 1923; Zur Kenntniss der Zeit der römischen Soldatenkaiser I/II Ztschr. f. Numismatik, 1927/28; The numbering of the victories of the emperor Gallienus stb., Numismatic Chronicle 1929; Die Besiegung eines Gegenkaisers im J. 263, Ztschr. f. Numismatik XI., 1930); stb.

ciója fest alá.⁶² S numizmatikájából nőttek — lényegileg — azok a szinte már „ex nihilo“ rekonstruáló fejezetek is, amelyekkel a CAH XI. és XII. köteteit,⁶³ vagy a vallás-⁶⁴ és irodalomtörténet⁶⁵ területeit gazdagította. Am ennek a történetírásnak más, további vonásaihoz csak egészen különös talajbagyökerezettsége, az a tény adhatja meg a kulcsot, hogy a numizmata studiumai egy „provinciabeli“ magyar ember lelkében jegecesedtek. Egy lélekben, amely otthonos természetességgel visszhangzott e föld minden messzebb eső — archaeologiai és részben politiko-historiai — kérdései irányában is. Így lett *Alföldi* archaeologusa is a magyar földnek, aki a pénzeken túl, minden pannoniai és dáciai emléket, elsősorban feliratokat⁶⁶ és archaeologiai leleteket is⁶⁷ tudott történelmileg értékesíteni. Végül azonban természetesen: ezt a skálát és erőből-tellést, asszociációinak ilyen burjánzását, lelki visszhangjának ekkora érzékenységét, azt, ami nem engedett megállást az érme és az archaeologia szaktudományos ered-

⁶² L. különösen 1941-ben a M. Numizm. Társ.-ban tartott előadását: A kontornialérmek, A rómvárosi pogány nagyurak félreismeret propagandaeszköze a keresztény császárság ellen. Táblák, Bp. 1942. (A szövegrész sajtó alatt).

⁶³ XI. köt.: gótok, dákok Dácia és Pannonia középpontjából nézve; XII. köt.: a római birodalom krízise a Rajnától a Fekete tengerig fenyegető inváziók következtében.

⁶⁴ Az Isis szertartások Rómában a IV. sz. keresztény császárai alatt, 1937 (angolul is, Dissertationes Pannonicae II, 7). — V. ö. Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe, Mttgen d. D. Arch. Instituts, Röm. Abt. 49, 1934 és Insignien und Tracht der römischen Kaiser u. o., 50, 1935.

⁶⁵ V. ö. Der neue Weltherrscher der vierten Ekloge Vergils, Hermes 1930, 369 kk.

⁶⁶ Epigraphica c. sorozatát a Pannonia 1935. évf.-ban kezdte, az Archaeol. Értesítő 1939, 40. és 41. évfolyamaiban folytatta, majd V. részét a Budapest Régiségeiben, 1943-ban publikálta. A sorozat mint a Mommsen—Domaszewski-féle Corpus új kiadása számára készülő pannoniai feliratok gyűjteményének előmunkálata tekinthető.

⁶⁷ V. ö. például: Tonmodel und Relief-medailleurs aus den Donauländern, Laureae Aquincenses I, 1938. A szorosabban archaeologiai, tehát az ókor historia-filológiai vizsgálatát legfeljebb messzebről érintő kutatásait, bár gazdagságának ezek is igen jelentős összetevői, (v. ö. pl. Eine spätrömische Helmform u. ihre Schicksale im germ.-röm. Mittelalter, Acta Archaeol., Kopenh. V, 1934 és Zum Panzerschmuck der Augustusstatue von Primaporta, Röm. Mttgg. 52, 1937, 48 kk; vagy pl. Chars funéraires Bacchiques dans les provinces occidentales des l'empire Romain, L'Antiquité Classique 1939, 347 kk.) nem részletezhetjük.

ményeinél, hanem őt egészen különös klassziszú, Mommsenre emlékeztető történetíróvá avatta, — mindezt csak a teremtő (megelevenítő) képzelet egészen kivételes adománya engedhette meg vállalni. Csak ezzel vállalhatta földünket, mint általában Pannoniát és Dáciát, sőt: mielőtt Pannonia és Dácia volt s azután is;⁶⁸ és e provinciák korának Rómáját, mint élet- és főleg államformát, sőt ezt szintén előző és következő korszakaiban is.⁶⁹ S csak ezzel az átfogó intuitív képességgel válhatott lehetségessé, hogy minden, amit a források hazánk római multjáról és e kor Rómájának életéről a szakembernek vallottak, nála nem maradt izolált megfigyelés, hanem mint feltűnően odaillő rész illeszkedett be egy új, nagyszerű szintézisbe. Ez a szintézis viszont távolról sincs „ki” Pannoniának a Nagy Konstantinos előtti száz évben vitt viláгурalmával, Gallienusnak igazi arcával, a — Konstantinos és Konstantinápoly alapítása után csak erősödött (és a

⁶⁸ A CAH érintett fejezetein túl l. Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, Ungarische Bibl. Berlin—Leipzig, I/II 1924/26; A honfoglalás előtti Magyarország kutatásainak mai helyzete, Budapesti Szemle, 1926; Pannonia viláгурalma, u. o. 1930; Magyarország népei és a római birodalom, M. Szemle Kincses-tár, 1934; Studi Ungheresi sulla Romanizzazione della Pannonia, Gli Studi Romani nel Mondo, II, 1935 267 kk.; Tracce del Cristianesimo dell'epoca delle grandi migrazioni in Ungheria, Studi ungheresi sul tardo impero, Quaderni dell' Impero, Roma e la provincie 2., Spoleto, 1938; L'affermazione della Romanita in Ungheria, Corvina, 1939; Zur Geschichte des Karpatenbeckens im 1. Jh. v. Chr., Ostmitteleuropäische Bibliothek, 37, 1942. (= egyik fejezete ilyirányú főművének:) Budapest története I. Budapest az ókorban, 1942, amelyet *Tompa* Ferenczel és *Nagy* Lajossal együtt írt. — A román-dák kérdést is érintő harcok dolgozatai közül l. A gót mozgalom és Dácia feladása, EPhK. 1929/30; Dacians on the southern bank of the Danube, Journ. of. Roman Studies, 1939; Daci e Romani in Transilvania, Bibl. d. M. Corvino 1940, No. 9; Dákok és rómaiak Erdélyben, Századok, 1940, 129—180. — Eredményeit összefoglalja Die Römer in Ungarn, Europäischer Wissenschaftsdienst, 1943. (sajtó a.).

⁶⁹ Amennyiben erre az aktuális helyzet jobb megértése végett szükség volt, vagy amennyiben kérdéseik további, néha inkább már csak elméleti érdeklődést tudtak benne felébredtetni. Így vehető ebbe a kategóriába — a Mitteilungen, Römische Abt.-ból fentebb idézett dolgozatokon kívül —: Die theriomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen, Jhb. d. d. Arch. Inst., Arch. Anzeiger 1931, 393 kk. (a Romulus-monda és az itáliai totemállatok kérdéséhez is); A tarchan méltóságnév eredete, Magyar Nyelv 1932, 206 kk; Medvekultusz és anyajogu társadalmi szervezet Euráziában, Nyelvtud. Közlem. 1936 (a római társadalom alapjához is), stb.

VI. sz. közepéig érezhető) — senatori pogány reakció markáns, új világképet jelentő vonásaival;⁷⁰ nincs „ki“ azzal, ami eddig fel van építve. Nyilvánvaló jelek utalnak rá, hogy mindez *Alföldi* építő látomásában csak a felső emeletet alkotandó és mint ilyen sincs még minden részletében kész;⁷¹ a fundamentumot a keresztény császárok alatt élő pogány Róma nagyszerű épületéhez az egyeduralmi gondolat első római jelentkezéseinek kell majd egykor szolgáltatniok.

Am *Alföldi* oeuвреjének ez a részletes analizise azt is alkalmas már megértetni, hogy és miért tudott ez a felette gazdag és szuggesztív tudós nálunk szokatlanul népes (mert filologusokból ill. archaeologusokból, hungarologusokból és historikusokból egyaránt rekrutálódó) iskolát teremteni, és hogyan sorozhatta be ebbe az iskolába nemcsak a vezetésére bízott fiatalabb nemzedék legértékesebb tagjait,⁷² hanem már beérkezett hazai⁷³ és külföldi tekintélyeket (G. J. *Kazarow*, F. *Gerke*, E. *Groag* stb). is. E kutatóknak befogadó keretétől indította mindenesetre, már 1932-ben, a *Dissertationes Pannonicae* két sorozatát,⁷⁴ amelyben — többek közt — a *Laureae*

⁷⁰ A már említetteken kívül v. ö. még különösen: *Die Vorrherrschaft der Pannonier im Römerreiche und die Reaktion des Hellenentums unter Gallienus*, Frankfurt 1930; *The reckoning by the Regnal Years and Victories of Valerian and Gallienus* (J. R. *Studies* 1940); *Zu den Christenverfolgungen in der Mitte des 3. Jhundreds* (*Klio* 1938, 3); *La Grande Crise du Monde Romain au IIIe siècle* (*L'Antiquité Classique* 1938); stb.

⁷¹ Az eddig felépült részlet azzal kezdődik, hogy Konstantinos Rómát otthagya, jobban felszabadíthatja a pogány tradíciótiszteletet (V. ö. *Hoc signo victor eris*, *Pisciculi in mem.* Dölger, 1—18 11, és főleg készülő összefoglalása első fejezetét is: N. Konstantin megtérése és a pogány Róma, amely olaszul a *Bibl. della M. Corvino*-ban fog megjelenni, folytatódik a századokra kihatóan igazolható birodalmi eszme életén át, és kihangzik a középkori ún. Róma-eszmében.

⁷² Részletproblémáit dolgozták ki: *Juhász Györgyi*, *Kovrig Ilona*, *Kerényi András* stb. Tanítványai közül már önálló kutatók *Radnóti Aladár*, *Szilágyi János*, *Nagy Tibor*, *Dobó Árpád* és különösen: *Borszák István* (aki *Husztinak* is), *A. Brelich* (aki *Kerényinek* is), *Gráf András* (aki *Moravcsiknak* is tanítványa) stb.

⁷³ *Nagy Lajosról*, *Paulovics Istvánról* stb. lentebb szólunk.

⁷⁴ „...sind in erster Reihe in den Dienst einer planmässigen Zusammenfassung der Denkmäler und Schriftquellen der Geschichte und Kulturgeschichte Ungarns in der vor- und frühgeschichtlichen Zeit gestellt. Sie dienen aber auch der Donauländischen Forschung in weiteren Rahmen und verschliessen sich auch nicht vor der Behandlung von allgemeinen Problemen“, — írja róluk a *Verzeichnis der bis August 1940 erschienen Bände der „Diss. Pann.“*, *Mit Auszügen aus den Rezensionen c. kiadványa.*

Aquincenses memoriae Valentini Kuzsinszky dicatae kötetei is megjelentek.⁷⁵ Mintha tehát valóban egész működésével csak Mommsent akarta volna igazolni, hogy a dunavidéki fiatalság biztosabban vezethető be az ókor történetébe Pannonia és Dácia régiségeinek és feliratainak útján, mint Marathonon és Salamison át.⁷⁶

Ennek az irányynak mértékét és értékét — mégis — legjobb hőmérőként⁷⁷ a hazai klasszika archaeológiának Pannonia és Dácia felé való párhuzamos elfordulása mutathatja. A „régiek“ közül az utóbbi években szinte teljesen a hazai, ú. n. provinciális régészet szolgálatára adta erőit Láng Nándor, Juppiter Dolichenus pannoniai kultúszát illető vizsgálataival.⁷⁸ Hasonlóképpen foglalkoztatják *Oroszlán* Zoltán a provinciális archaeologia területének bizonyos művészi problémái: a Museo dell'Impero látogatói őáltala ismerik az 1907-ben Dunapetelén kiásott, Mucius Scaevolát ábrázoló síremléket.⁷⁹ Rajtuk túl viszont már úgyszólván minden archaeolo-

⁷⁵ I, 1938; II, 1 1942, 2 sajtó alatt.

⁷⁶ V. ö. Láng N., Kuzsinszky Bálint, Arch. Ért. 1938, 117 kk. — *Alföldinek Bibliographia Pannonica* című, a rómakori Magyarország és a népvándorlás kutatásának új irodalmát kritikai megjegyzésekkel kísérő összeállítás, amelyet a Pannonia hasábjain 1935-ben kezdett, ma a VI. kötetnél tart (Diss. Pann. sor. II. no. 17, 1941).

⁷⁷ Jellemző mindenestre, hogy teljesen európai filológusunk *Kerényi Károly* is (I. 3) mély érdeklődést táplál a pannoniai archaeologia kérdései iránt. L. Die Göttin Diana in nördlichen Pannonien, Pannonia, 1938, 203 kk.; Vom heutigen Stand der Illyerforschung, Rev. d. Ét. Balkaniques, 1936; Trasitus und Sedatus, üben eine vermeintliche und eine problematische antike Gottheit, u. o. 1938.

⁷⁸ A M. Nemzeti Múzeum Juppiter Dolichenus-keze, Károlyi Á. Emlékk., 1933, 325 kk.; A brigetioi Dolichenum, Klebelsberg Emlékkönyv 1925, 99 kk. és németül: Das Dolichenum von Brigetio, Laureae Aqu. II (sajtó a.). A Diss. Pann.-ban a Juppiter Dolichenus kultusz emlékeinek és feliratainak corpusát készíti elő. — Egyéb a pannoniai archaeologia körébe vágó dolgozatai: A M. N. Múzeum Nemesis-torzója, Berzeviczy Emlékk., 1934; Római rokokó bronzszobrocska az aquincumi múzeumban, Budapest régiségei XII, 1937.

⁷⁹ L. Arch. Ért. 1932/3, 44 kk. — Hasonló publikációja még: Athene és Hephaistos ritka mithosza a Székesfővárosi Múzeum egy római kömlékén, u. o. 54 kk. V. ö. Állatalakos kulcsnyelek Pannoniában, Adatok a brigetioi bronzöntő műhelyek működéséhez (olaszul is), Dolgozatok (Travaux) Szeged, XVI, 1940. — Ugyanígy vannak *Hekler* másik tanítványának, *Erdélyi Gizellának* is pannoniai tárgyú, archaeologiai dolgozatai (pl. Aeneas menekülése, egy székesfehérvári dombormű, stb. Arch. Ért. 1934, 49 kk.).

gusunk csak a hazai régészetet műveli és gyarapítja. A veteránok, mint *Finály Gábor*⁸⁰ éppen úgy, mint főleg a fiatalabb nemzedék: *Nagy Lajos*, *Tabán*, *Ulcisia Castra*, *Intercisa*, az óbudai *Cella trichora* ásatója, az *aquincumi mumiáról* szóló, feltűnést keltett disszertáció szerzője⁸¹ és az „*Organo a Mantici di Aquincum*“-nak⁸² rekonstruálója; *Paulovics István*, *Savaria*, *Brigetio*, a *camponai Mitraeum*, a *cirpi-i* és *nógrádverőcei* erődművek ásatója, *Intercisa* monográfusa⁸³ és újabban *Dácia* keleti kincsének kutatója;⁸⁴ vagy akár a legfiatalabbak is, ú. m. *Nagy Tibor*,⁸⁵ *Dobrovits Aladár*⁸⁶ és különösen az egészen új ösvényeken járó, *Banner János* alföldrégészeti iskolájából kinőtt *Párducz Mihály*,⁸⁷ (kisebbséket nem is említve).

⁸⁰ Legújabbban a magyarországi latin nyelvű helynevek összegyűjtésével is foglalkozik (v. ö. EPhK. 1942, 57—76 ll.).

⁸¹ Diss. Pann. I, 4; 1935. — További, az *aquincumi kőfaragó iskolájáról* szóló dogozatai az *Archaeologiai Értesítőben* és a *Pannoniában*; egy, a *Colonia Agrippensis* kereskedőinek *aquincumi sorsára* vonatkozó a *Germániában* jelent meg, és i. t.

⁸² Az *aquincumi orgona* — *Die Orgel von A.*, *Az Aquincumi Múzeum* kiadása, 1934. (Az *orgona* irodalmát 1939-ig l. Bp. Székesfőv. Könyvtár „*Aquincum* irodalma“, 76. l.).

⁸³ A *dunapentelei római telep* (*Intercisa*), *Arch. Hung.* II.

⁸⁴ *La basilica di S. Quirno nell'antica Savaria*, *Corvina* 1938, no. 3; *Il Campidoglio di Savaria* — *Szombathely*, u. o. 1940, 223 kk. További fontosabb publikáció: a *MNMúzeum rómaiakori gyűjteményének* leírása a *Vezető* 1938, 51—130. lapjain; ezenkívül *Dionysosi Menet* (*thiasos*) magyarországi római emlékeken (*Arch. Ért.* 1935, 54 kk. és 1936, 1 kk.); *Római művésznev Brigetióból* (*EPhK* 1932, 183 kk.) és *Római kisplasztikai műhely Pannoniában* (*Pannonia*, 1935) című dolgozata.

⁸⁵ L. az újonnan kiasott ú. n. királydombi *amphitheatrum* előzetes ismertetését: *Corvina*, 1942; a publikáció előkészületben. Tőle való *Aquincum* vallástörténete, a *Budapest Története I.* kötetében.

⁸⁶ A római császárkori *Osiris-vallás* megértéséhez, *EPhK* 1933/34; A *székesfehérvári Múzeum* „*nilusi jelenet*“ domborműve, *Szépművészet* 1942, 11 kk.; *Egyiptomi kultuszok emlékei Aquincumban*, *Budapest Régiségei* XIV, 1943. Az ú. n. thrák lovas problémájához szól — *Fehér Gézának* a „*madarai lovas*“-t illető felfogásával szemben (= a görög lovas hős = a heroizált halott; ahogy *Buday Árpád* is gondolta) —: *Folia Archaeologica* (sajtó a.).

⁸⁷ A régebbi dolgozatait összefoglaló *A szarmatakor emlékei Magyarországon I* (*Archaeol. Hungarica* XXV. 1941; a II. r. sajtó a.) elsőnek törekszik kimutatni a római provincia befolyását, — a *Nagy Alföldön* át *Pannoniát* és *Dáciát* összekötő kereskedelmi útméntén —, a szarmata, kelta-illyr, dák népek anyagára (v. ö. pl. a provinciális téglasírok *Csongrád* közelében lelt fautánczatát, kisipari tárgyak beáramlását, stb.). Ugyanitt azonban arra is rámutat, hogy a *jazyg törzsek* (25—40 közt) a késő hellénisztikus ötvösművészetnek gyönyörű darabjait hozták ide magokkal.

(D) Végre: ennek a kutatási iránynak a negyedik, újra szorosabban hungarologiai alcsoportja az antik örökségnek a magyar szellemi életre gyakorolt hatását nézi. Idetartoznának valójában Horváth János már fent (B) célzott studiumai, Kardos új könyve és nyelvünk alakulásának pontján Zolnai Béla kutatásai magyar szó- és gondolatformáink latin meghatározottságáról. Népszerűsége ennek az alcsoportnak mégis tulajdonképpen a régi szempontokkal dolgozó összehasonlító filologia lezárult korszakaiban, 1890 körül volt zenitjén, amikor a „Horatius és Kazinczy“-féle elmélkedések bősége jelezte virágzását.⁸⁸

Igy csupán az egész főcsoportról annyit még, hogy amint az orthodox filológiának az Egyetemes Philologiai Közlöny, úgy volt nemrég nálunk ennek a „humanisztikus-provinciális“ iránynak organuma a Pécselt 1935-ben Koltay-Kastner Jenőtől alapított és egyideig Kerényi-vel együtt szerkesztett Pannonia c. folyóirat⁸⁹ (főleg négy első évfolyamában), míg a Hekler halála után Alföldi kezébe átment Archaeologiai Értesítő is, szinte teljesen a történelmi és archaeologiai Pannonia-Dácia-kutatás szolgálatába állt. S hasonlóképpen: amint az interpetáló filológiát az Akadémia, a Parthenon és az Officina bilinguis kiadásai, úgy kívánják az Officina „Képeskönyvei“ (többek közt) a hungarologiai irányt is, erősíteni.

3.

Kutatóink harmadik csoportja az antikvitást mint „jelentőtörténetet“ nézi, vagyis a görög-római életet (amely erre belső értékei szerint kétségkívül alkalmas), valami transcendens plusz — „zweiter Gegenstand“ — által modern kultúránknak elhanyagolhatatlan összetevőjévé avatja. Ezt a „pluszt“ illetőleg van a kutatók közt bizonyos eltérés s ezért itt is lehet két alcsoportról beszélni, bár végeredményben egyre megy, hogy „zweiter Gegenstand“-nak — szubjektívebben — a magunk egyéni existenciáját valljuk-e avagy ilyennek — objektívebben — az „idegen tárgykörökből“ vehető új szempontokat nevezzük meg. Egyre megy, mert az adagolható „második elem“ akár így, akár úgy, csak a filologus szűrő

⁸⁸ Már Försternek A MTA és a klasszikus ókor c. értekezése kiemeli 25 k. l., hogy a klassz.-filol. bizottság szervezéséről szóló 1893-ban elfogadott javaslat szerint a bizottság feladatává tételt többek közt: (V. pont) „A classicus irodalomnak a magunk irodalmára való hatásának kiderítése“ és (VI. p.) „A magyarországi latin irodalom terén való kutatások és publicatiók“.

⁸⁹ Az ugyancsak Pécselt 1922-től megjelenő *Minerva* (szerk. Thienemann Tivadar) csak mint a magyar szellemi élet történetének egy részével, alkalmilag vagy közvetve foglalkozhatott a görög-latin elemek és a humanizmus kérdéseivel.

egyéniségének a függvénye lesz („ein jeder lernt nur was er lernen kann“): a kutató én tudatával csak közvetlenebbül, de misztikusabban; ama tudományterületek kiemelésével, amelyeket egy-egy egyéni adottság magáévé asszimilálni és a maga filologus-exisztenciájának elemévé felitatni képes, közvetve, de racionálisan, — ugyanazt az egy dolgot jelöljük meg. Megmaradtunk az alcsoportokba osztás mellett, mert e szétválasztással a tudomány felfogását illetően — hitünk szerint — mégis talán aláhuzunk bizonyos árnyalati különbséget.

(A) Az előbbi irányban *Kerényi* Károly, külföldön is legszélesebb körökben ismert, rendkívül termékeny kutatónk⁹⁰ vallja,⁹¹ hogy a kutató öntudata (existenciája), ez a „művészi“ elv, bizonyos fokig, fontosabb a tárgy „tudományos“ tanúságtevésénél: Nietzsche filológiája legyen a filologus ideálja.⁹² S valóban ennek, a — sok tekintetben a W.F. Otto, K. Reinhardt és Leo Frobenius tudományfelfogásaival is egyező — felfogásnak tengelyéhez vannak szabva a „Sziget“ szabad kötetei (1935-től I—III); újabban az idegen nyelvű, Amsterdamban megjelenő *Albae Vigiliae* (=A. V.) c. sorozat

⁹⁰ Régebbi dolgozatait és a szakembernek talán legemlékezetesebb könyvét is: *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Bedeutung* 1927, mint egy lezárt korszakának útjelzőit, itt mellőzhetjük. Ő maga ennek a korszakának jelentőségét — a római ókorkutatása határai közt — *La filologia Latina* c. idézett; ezt kiegészítőleg pedig különösen *Gedanken über Dionysos*, *MSMR* 9, 1935, 11 kk. és *Dionysos und das Tragische in der Antigone* (*Frankfurter Studien*, XIII, 1935) c. dolgozataiban jelezte. Munkásságának egy oldalát fent (77. j.) már bemutattuk.

⁹¹ *Apollon, Studien über antike Religion und Humanität*, Wien—Amsterdam—Leipzig 1937 c., gazdag és változatos tartalmú gyűjteményes kötetének előszava mondja: „Es kommt nicht immer bloss auf das Methodische und Stoffliche, sondern manchmal auch auf die geistige Haltung an: auf die Selbstbesinnung und die Bewusstheit des Forschers von den tiefsten Gründen und den höchsten Forderungen seines Gelehrtendaseins. Dann wird auch eine streng methodische Beschäftigung mit dem wissenschaftlichen Gegenstand zugleich zu einer Art des Meditierens, da die menschliche Existenz überhaupt gleichsam als zweiter Gegenstand in sie miteinbezogen wird.“

⁹² Az idézett kötetben: *Über Krise und Möglichkeit der klassischen Altertumswissenschaft* c. program (eredetileg *Europ. Revue* 1937) ezzel a még világosabb és jellemzőbb vallomással végződik: „Die klassische Altertumswissenschaft darf die Gefahren einer Selbstbesinnung und einer Betonung ihrer künstlerischen Komponente, durch die sie *Nietzsche würdig* sein kann, nicht länger scheuen; gerade weil sie als Wissenschaft eine Höhe erreicht hat, wo sie von ihren Grenzen zwar jeden Scharlatanismus abwehren mag, nicht aber den *belebenden Geist grosser Dichter und Philosophen*.“

darabjai (eddig 15, 1940—42); és ennek a felfogásnak alapján állva felejtette ki szerzőnk kétségkívül, azt a legjelentősebb erőfeszítését is, amellyel a görög és a római vallás sajátos stílusát igyekezett megragadni. Most célzott főműve különben először olaszul — *La religione antica nelle sue linee fondamentali* címen (Bologna, 1940) — jelent meg, de már első német kiadásában⁹³ szerző egy régebbi tanulmányával bővült,⁹⁴ amely a mitosz mibenlétét kutatta. (Ő a mitoszban valami, a filozófia és a művészetek előtt járó ősműfajt lát, amely mint a költészet és a zene, mellékesen, nem-ezt-akarva, „megértetni“ is tud mindenesetre, csak éppen pusztán „magyarázatnak“, amint szokták, nem tekinthető). S ez a tanulmánya — egyfelől — az újabb dolgozatok egész sorát vonta maga után; dolgozatokat, amelyek részben a mitosz-felfogás lélektani alapjait mélyítették el,⁹⁵ részben nagyobb mitológiai témákon, az így nyert elképzelés használhatóságát próbálták ki és e közben szerzőjük kollaborációjára vezettek a kitűnő zürichi psychologussal, C. G. Jung-gal.⁹⁶ Másfelől Kerényi mitosz-felfogásából, mintegy ennek bátorítására, adódott a gnosishoz, mint egy a mythológiához hasonló, sui generis műfajnak a megpillantása is;⁹⁷ ami végül az antik misztika meghatározásainak a kereséseig vitte.⁹⁸

E kutatás módjából és kiterjedéséből érthető, hogy Kerényi a fiatalabb nemzedékre nagy és nemcsak a filologusokra szorítókozó hatást gyakorolhatott. Követői közül mi itt csak a filologusokat s ezek közül is csak a legjelentősebbeket említhetjük meg. Szabó Árpád rajta át jutott a frankfurti iskolá-

⁹³ Die antike Religion, Eine Grundlegung, Amsterdam—Leipzig; 1940 óta két kiadásban.

⁹⁴ Was ist Mythologie, Europ. Revue, 1939, amihez v. ö. Die Geburt der Helena, Mnemosyne 1939 is.

⁹⁵ V. ö. a lélek pythagoreus és orphikus felfogásáról szóló tanulmányait is; Pythagoras u. Orpheus (Albae Vigiliae 2. kiad.).

⁹⁶ V. ö. Jung-Kerényi, Das göttliche Kind, A. V. 6/7; Das göttliche Mädchen u. o. 8/9; Einführung in das Wesen der Mythologie Amst.—Leipzig 1942. Ide tartozik bizonyos értelemben: Kerényi—Lanckoronski, Der Mythos der Hellenen in Meisterwerken der Münzkunst, A.—L., 1941. (Arethusa alakjával kapcsolatban); Kerényi, Das Aegaeische Fest, A. V. 11 (Goethe Faust II. tengeristen jelenete mint mythológiai példa); Labyrinth-Studien (A. V. 15). Legújabban das Geheimnis der hohen Städte c. tanulmánya is (Europ. Revue 1942): az itáliai magasfekvésű városokban megvalósult mythológiát pillant meg.

⁹⁷ L. Mythologie und Gnosis címen kiadott két előadását, Eranos Jahrb. 1940/41 és A. V., 14. sz.

⁹⁸ A Das Aegaeische Fest-en kívül v. ö. még Der grosse Daimon des Symposion (A. V., 13.) és Hölderlins Mysterien, Zürich és Neue Schweizer Rundschau 1942.

hoz (WF. Otto, F. Altheim) és Frobeniushoz;⁹⁹ az ő neveltje Angelo Brelich, ez a félolasz magyar kutató, akinek működése is e szerint oszlik meg;¹⁰⁰ az ő (majd Huszti) tanítványa, a szép reményekre jogosító fiatal latinista, Szilágyi János György¹⁰¹ és i. t. S az idősebbek közül is: sokat köszönhet nekik Nagy Ferenc,¹⁰² Waldapfel Imre,¹⁰³ bizonyos fokig Borzsák István,¹⁰⁴ sőt — éretten már — Kövendi Dénes is; akikről fent szoltunk.

(B) Végül a másik, inkább árnyalatban, mint lényeg szerint különböző, „objektívabb“ alcsoport elvszerűen követeli ott, ahol az antik anyag megkívánja, az idegen tudás-területek tanulságainak termékenyítő felhasználását. El tudja képzelni, hogy az ilyen területekről nyerhető tanulságok által az egyéniség methodikája tökéletesülhet és a tárgyak megértése fokozódhatik. Így vállalja mindig új, korszerűen változó szemléletek lehetőségét követelve és engedélyezve, többek közt e sorok írója: elsősorban az antik vallástörténet és költőmegértés legkülönfélébb feladatait.

(Lezárva 1943, február).

Marót Károly.

⁹⁹ Kerényi hatása főleg vallástörténeti dolgozatain érezhető, amelyek az Archiv f. Religionswissenschaft-ban, Frobeniusnál stb., de itthon is, az EPhK-ben jelentek meg (Atlas, 1936, 179; Lustrum, 1938, 374 kk. hozzá 1939, 191 kk.; Az olympiai Hórák, 1940, 65 kk.). Másirányú a Perikles kora, Parthenon 1942.

¹⁰⁰ Róla l. már 2. C, *Alföldivel* kapcsolatban, továbbá: Pannónia, 1936, 32 kk. és 80 kk. — Több dolgozata jelent meg a SMSR hasábjain olasz nyelven.

¹⁰¹ Atellana. Tanulmányok az antik színjátszásról, (olaszul is: A. Studi sull'Arta Scenica Antica) Bp. 1941.

¹⁰² Kisebb dolgozatain kívül újabb tanulmánya: Auctor περιήρου EPhK. 1935, 363—378. ll.

¹⁰³ L. fent (1) is. WF. Otto és Kerényi hatásától ihletve írta a Görög és római mythológiát, 1936. V. ő. még többek közt Christophorus (Mahler-Emlékkönyv, 1937) és legújabban Lucian and his Surroundings (Oriens Antiquus, M. Előázsiái Társaság Évk. I, 1943, sajtó alatt).

¹⁰⁴ V. ő. többek közt: Megjegyzések Plautus Mercator-ához, EPhK 1937, 212 kk.

¹⁰⁵ A gondolatot, hogy hazai klasszika-filológiánk mai állását térképezzük, egy külföldi oldalról megnyilvánult kívánság adta. Jelen dolgozatunk mégis, valójában teljesen új célra, az anyagban rejtőzőnek felismert abszolút és magyar tanulságoknak megsejtésére készült, tehát mind a feldolgozási mód, mind az adatok tekintetében más és több, mint ama kívánságnak a megelégitése.